
Максим Кирчанів

**ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ
УКРАЇНСЬКОЇ ПЕРИФЕРІЇ:
СОЦІАЛЬНИЙ І ЛОКАЛЬНИЙ
ДИСКУРСИ***

Однією з відмітних рис сучасної української гуманітарної традиції у сфері історичних досліджень є те, що в дослідницькому дискурсі домінує історія, котра була описана і написана в соціально-економічних чи політичних категоріях. Це — історія країни, держави, іноді регіональна історія, але і в цьому своєму регіональному вимірі українська історія несе в собі всі ознаки соціально-економічної травми, яку вона по необережності батьків одержала при своєму народженні — під час занепаду і зникнення радянської гуманітарної традиції. Як би українські інтелектуали не прагнули подолати ці наслідки, хоч яким би важливим і цінним був досвід історичної традиції української діаспори — як носія принципово і якісно іншої традиції історичного сприйняття і історичної уяви — в сучасному дослідницькому полі України продовжує домінувати історія, витримана її творцями в соціально-економічних категоріях, уведених в канву політичних подій. Академічний «Український історичний журнал» — сфера повного домінування саме такої концепції української історії.

В період незалежності в Україні з'явилися нові періодичні видання, які намагаються розхитати засади парадигми соціально-економічного сприйняття історії, але і сучасне сприйняття українського минулого нерідко зводиться до політичної історії, історії національного руху і опору. Це — велика і загальна історія, своєрідна генеральна лінія розвитку сприйняття минулого. Автор цієї статті не заперечує необхідність такого великого історичного нарративу. З другого боку, очевидно, що українська історія — це не тільки історія великих історичних епох, великих історичних діячів і рухів. Історія України — це історія простору, колонізації і освоєння простору (який в ХХ столітті став Україною) українськими селянами. Крім селянської перспективи в українській історії існує і міський, не локальний і не регіональний,

* Я хотів би подякувати своїм колегам — д-ру Андрію Макуху (Канадський інститут українських студій — Університет Торонто, Канада), д-ру Стефену Величенку (Університет Торонто, Канада), д-ру Аскольду Мельничуку (ЗСА), д-ру Агнес Поланюк (Інститут української культури — Державний Університет Діккінсон, Північна Дакота, ЗСА) за поради, які виявилися дуже корисними при написанні цього тексту.

а мікроісторичний дискурс. Українська історія, як і історії європейських країн², повинна знайти свою мікроісторичну перспективу.

У схемі української історії, яку запропонував Михайло Грушевський, фігурують обидві ці сфери, і не так просто зрозуміти, яка з них домінує. Радянські історики експлуатували наратив Грушевського, змістивши акценти з національного компоненту на економіку і соціальні відносини: мінялися інтерпретації, але факти і простір, де ці історичні події відбувалися, залишалися колишніми. Така ситуація вплинула і на розвиток вищої історичної освіти.

Студент-історик (чи аспірант-історик) може пояснити, як протікала українська революція, наприклад, в колишній Харківській губернії. Середньостатистична інтерпретація цієї події зведеться їм до категорій, серед яких: дати — місце — діяч/діячі — процес/процеси. Фактичну сторону при вивченні і викладанні історії ніхто не відміняв. Але нерідко ці факти обмежуються історичним центром і найбільшими містами³. У такій ситуації виникає питання: а що було поза Києвом і Харковом, як розвивалися

¹ Див., наприклад, праці європейських істориків у галузі мікроісторичних студій: *Ginzburg C. Il formaggio e i vermi.* — Torino, 1976; *Le Roy Ladurie E. Montaillou, le village Occitan de 1294 a 1324.* — Paris, 1976; *Levi G. L'eredita immateriale. Carriera di un esorcista nel Piemonte del Seicento.* — Torino, 1985. У 2003 році Європейський Університет (Санкт-Петербург, Росія) видав збірник перекладів по мікроісторії. Див. анотовану бібліографію публікацій (28 позицій) присвячених мікроісторії, яку склав популяризатор мікроісторичних методів в Росії проф. М. М. Кром — Аннотированная библиография работ по микроистории / сост. М. М. Кром // Прошлое — крупным планом: современные исследования по микроистории / ред. М. Кром, Т. Зоколл, Ю. Шлюбом. — СПб., 2003. — С. 260–265

² Для російської історичної науки ця проблема здається важливішою, ніж для української історіографії. Автор статті одержав історичну освіту у Воронежському державному університеті. В період мого навчання (1998–2003) у викладанні російської історії (отечественной истории) домінував (смію припустити, що зараз ситуація майже не змінилася) своєрідний історичний центризм «історичних столиць» — спочатку всі події розвивалися навколо Києва, потім — Москви, потім — Санкт-Петербурга, потім — знову Москви. Регіональний дискурс майже повністю був відсутнім і ігнорувався... але російська історія знає могутню регіональну традицію політичного, культурного і інтелектуального життя. Пригадаємо, наприклад, Новгородську і Псковську феодальні республіки, Велике Тверське Князівство, Вятку... Про численні локальні дискурси, пов'язані з історією неросійських народів, я скромно промовчу (у російських обласних університетах ця проблематика майже не вивчається — тому маса потенційно цікавих сюжетів взагалі не досліджується). Студенти, які спеціалізувалися по кафедрі вітчизняної (російської) історії (автор статті спеціалізувався по кафедрі історії нового і новітнього часу зарубіжних країн) проходили ряд курсів, пов'язаних з краєзнавством — історією Воронежського краю, але і тоді у викладанні краєвої історії домінувало те, що переважало при викладанні історії Росії — політичний і подієвий аспекти. Таким чином, проблема регіоналізації і локалізації історії є актуальною не тільки для України, але і для Росії.

історичні процеси на локальному і периферійному рівні? Іншими словами, яку роль відігравали локальні, іноді — традиційні або майже традиційні, інституції в українській історії.

Чому «героями» української історії можуть бути легендарно-літописні князі, абстрактні козаки, менш абстрактні націоналісти, але чому в ній не фігурують народні доми, шинки і трактири, церкви і костьоли? І де в такій ситуації українська периферія, яка виникла в результаті української колонізації і еміграції? Чи не прийшов час «опустити» українську історію від історії політичної до історії місцевої, локальної і повсякденної? Ці питання автоматично виникають з ситуації, коли в національних історіографіях на пострадянському просторі співіснують різні методи наукового аналізу минулого — макроісторичні і мікроісторичні концепції, на думку деяких дослідників³, нормально співіснують, перебуваючи в стані взаємного ігнорування і / чи конфронтації. У цій перспективі методи мікроісторії стають перспективними і цікавими тому, що інтерес дослідника направлений не до традиційних для історичного аналізу проблем, а, за словами італійського історика Карло Гінзбурга⁴, до «низових соціальних страт» — до носіїв народної культури.

Автор статті передбачає перше питання: а як же бути з джерелами? Згоден, що в українській (як і в російській) історії існує маса проблем з конструюванням повсякденного історичного наративу на локальному і повсякденному рівні. З другого боку, ми можемо звернутися до історії української периферії, історії українських колоній в Канаді і З'єднаних Штатах. Існування багатьох українських центрів в Америці вже стало історією. Але в процесі їхнього існування серед українських інтелектуалів діаспори виник наратив про український досвід підкорення американських і канадських прерій. У такій ситуації дослідницький наратив може розвиватися в руслі локальної і інтелектуальної історій.

У цій статті автор зробить спробу накреслити можливі напрямки дослідження таких традиційних і звичних інституцій на прикладі «народних домів» в контексті української локальної (колоніальної) перспективи. Це буде сумна історія, історія поступової асиміляції і відмирання українських інституцій, але, з другого боку, це — і унікальний локальний дискурс української історії. Хоча в американській українській традиції були спроби інтерпретувати історію американських українців на американській периферії

³ Див., наприклад: *Knorr-Cetina K. D. The Micro-Sociological Challenge of micro-sociology: towards a reconstruction of social theory and methodology // Advances in Social Theory and Methodology / eds. K. D. Knorr-Cetina, A. V. Cicourel. — Boston, 1981; The micro-macro link / eds. J. A. Alexander and others. — Berkley, 1987.*

⁴ *Ginzburg C., Poni C. La micro-histoire // Le debat. — 1981. — No 117. — P. 133–136.*

(наприклад, в Північній Дакоті) в категоріях суто американської традиції сприйняття історії — як історії «адаптації, асиміляції і успіху»⁵. Автор статті розуміє, що інститути, які він має намір проаналізувати, належать в більшій мірі до соціології, а не до історії. Але в такій ситуації ми можемо звернутися до досвіду Фернана Броделя⁶, у якого мікроісторія перебувала в сусідстві з мікросоціологією.

«Народні доми» (*narodni domy*) — цікава соціальна інституція, яка існувала в Україні на початку ХХ століття⁷ та в українському екзилі між двома світовими війнами⁸. Перші «народні доми» виникли в Алберті — в селищах Верджевілл (Vergeville), Леньюк (Lanuke), Манде(р)е (Mundare) і в Едмонтон (Edmonton). У американо-канадській україністиці «народні доми» нерідко інтерпретуються в контексті історії інституціоналізації української громади (*community*)⁹ у Америці. «Народні доми» в Канаді були об'єднані в «Союз українських народних домів»¹⁰. «Народні доми» були своєрідними центрами, покликаними зберегти серед американських українців пам'ять про «staryi krai»¹¹. Останні

⁵ *Pedeliski Th. Ukrainians on the Prairies: Old World Cultural Values and the Demands of a New Land // North Dakota Ukrainians / eds. A. Palanuk, L. Remele. — Dickinson, 2002. — P. 19.*

⁶ *Braudel F. Histoire de sociologie // Braudel F. Ecrits sur l'histoire. — Paris, 1969. — P. 97–122.*

⁷ Див., наприклад: *Мармазова О. И. Земские народные дома и музеи в Екатеринославской губернии // Богдан Хмельницький: життя, діяльність, історія і сучасність. Доклади наукової конференції, Донецьк, 14–15 грудня 1995. — Донецьк, 1995. — С. 29–31.*

⁸ Про «народні доми» майже не існує спеціальних ґрунтовних досліджень. Див. статтю канадського соціолога українського походження Андрія Макуха, яка вийшла в 1988 році. Див.: *Makuch A. Narodni Domy in East Central Alberta // Continuity in Change. The Cultural Life of Alberta's First Ukrainians / ed. M. Lupul. — Edmonton, 1988. — P. 202–211.* Згадаємо і одну з розвідок 1970-х років. Див.: *Prokop D., Kostash W. National Homes or Narodni Domy // Ukrainians in Alberta. — Edmonton, 1975.*

⁹ Про своєрідний *community*-чинник в історії американських українців див.: *Pedeliski Th. The Ukrainian Ethos in the Life of Ukrainian Settlements in North Dakota // North Dakota Ukrainians / eds. A. Palanuk, L. Remele. — Dickinson, 2002. — P. 28.*

¹⁰ *Батицький В. Союз Українських Народних Домів // Пропам'ятна книга українського народного дому у Вінніпегу. — Вінніпег, 1949.*

¹¹ Поняття «*Staryi Krai*» стало стійким виразом в англійській мові американських і канадських українців, воно широке використовується для підкреслення зв'язку між українською діаспорою і Україною. Використовування українських слів в усній мові і в письмовій мові (Mike Kulish: I was born in Ukraine. I was 14 years when I came to America. I never traveled much in *Staryi Krai*, but I remember some things... Див.: «Who Are We» A North Dakota Ukrainian Oral History / collected by Agnes Palanuk // North Dakota Ukrainians / eds. A. Palanuk, L. Remele. — Dickinson, 2002. — P. 36.) через транслітерацію свідчить про формування особливого українського американського локального ідентичнісного дискурсу.

«народні доми» в Канаді припинили своє існування, поступившись місцем сучасним формам організації дозвілля — спортивним товариствам і клубам. Криза і зникнення народних домів стали результатом послідовної інтеграції української громади в канадське суспільство. Окрім цього, після другої світової війни на зміну інтеграції прийшла асиміляція. «Народні доми» в Україні були тим інститутом, в еволюції якого простежуються тенденції, характерні для генеральної лінії української історії, що перетворює їхнє вивчення на перспективний напрям розвитку історичних студій в Україні. З другого боку, автор цієї статті не претендує і навіть не намагається оспорювати у носіїв так званої макроісторії «монополію на загальний історичний дискурс»¹². Я тільки вважаю, що аналіз локальних і регіональних, мікроісторичних, проявів великого історичного дискурсу допоможе з'ясувати, як розвивалися низові соціальні інститути в українській історії.

Самі «народні доми» складно вписати і ментально інтегрувати в той ландшафт, в якому існували перші українці в Канаді і ЗСА. Землі, де вони селилися, наприклад — на території Північної Дакоти, були відкритими вітрам просторами з майже повною відсутністю дерев. Таким чином, новий ландшафт дуже відрізнявся від того, до якого вони звикли в Україні. Це підкреслювали і самі українці, які описували Північну Дакоту дуже лаконічно: «... this was nothing, but prairie, rocks, hills, and snakes ...»¹³. Ймовірно, перші американські українці вирішили, що вони потрапили в пустелю. У другій половині ХХ століття їхні нащадки в Північній Дакоті зібрали цікаву колекцію усних і письмових свідочств про перші кроки дакотських українців. Проаналізувавши ці джерела, ми можемо припустити, що Північна Дакота була не просто крайньою і найвіддаленішою українською периферією, околичною зоною спорадичної колонізації — Північна Дакота була і американською периферією того часу. Серед зібраних свідочств є переказ (який підкреслює ізолюваність українських центрів в Дакоті¹⁴) сім'ї Клим, по розповідях членів якої, мешканці невеликих українських поселень бачили паровозний дим за п'ятнадцять миль¹⁵. У такій ситуації повної периферійності і ізолюваності, з одного боку, і повного

¹² Див.: *Meier C.* Notizen zum Verhdltnis von Makro- und Mikrogeschichte // Teil und Ganzes. Zum Verhdltnis von Einzel- und Gesamtanalyse / hrsg. K. Acham, W. Schulze. — Mьnchen, 1990. — S. 111.

¹³ «Who Are We» A North Dakota Ukrainian Oral History / collected by Agnes Palanuk // North Dakota Ukrainians / eds. A. Palanuk, L. Remele. — Dickinson, 2002. — P. 37.

¹⁴ Про українців в Дакоті див.: *Dubovy A.* Pilgrims of the Prairies: Ukrainian Pioneers in North Dakota. — Dickinson, 1983.

¹⁵ *Pedeliski Th.* Ukrainians on the Prairies. — P. 20.

домінування традиційної культури соціальних низів¹⁶, з другого боку, виникнення місцевих локальних інституцій було неминуче.

Тріумфу «народних домів» передувала монополія церкви на здійснення функцій соціалізації і формування ідентичності. На ранньому етапі існування українських поселень в Північній Америці саме католицькі або православні церкви були основними чинниками соціалізації і трансляції тих цінностей і традицій, які принесли з собою українські селяни-переселенці з Галичини і Буковини. «Народний дім» — продукт розвитку високої культури західноєвропейських інтелектуалів, більш того — це була міська культура. Перший «народний дім» виник в 1887 році в Лондоні, як результат свідомої спроби «опустити» високу культуру, наблизивши її до народних традицій. Народний дім в Англії був інтелектуальним літературним проектом — його ініціатором став нині майже забутий письменник Уолтер Безант¹⁷. У англійському варіанті народні дома були тією інституцією, яка була покликана сприяти поступовій модернізації традиційної культури міських низів, простих міських обивателів, які могли зберігати соціальні і культурні зв'язки з сільською периферією через ідентичність і світогляд.

Українські «народні дома» існували як на українських територіях в європейських імперіях, так і в українських колоніях в Америці. Феномен «народних домів» був характерний і для деяких російських губерній¹⁸. Ймовірно, структурно і функціонально російські і українські народні дома були близькі. Один з теоретиків і ініціаторів «народних домів» в південних російських губерніях Е. Н. Мединський писав, що «під ім'ям народного дому треба розуміти таку установу», в якій реалізуються культурні і просвітницькі заходи — «бібліотека-читальня, аудиторія для

¹⁶ Наприклад, П. Куліш (Pauline Kulish) у середині 1980-х років згадувала, що перші українці в Північній Дакоті були вихідцями з бідного селянства: «...when we arrived here, there was poverty...». Див.: «Who Are We?» A North Dakota Ukrainian Oral History.... — P. 37.

¹⁷ *Bezant W. All Sorts and Conditions of Man.* — L., 1885.

¹⁸ Див.: *Ашихминова А. В. Народные дома — центры культурно-просветительской работы южнороссийского села // Новая локальная история.* — Ставрополь, 2004. — Вып. 2. Новая локальная история: пограничные реки и культура берегов: Материалы второй Международной научной Интернет-конференции, Ставрополь, 20 мая 2004 г. — Ставрополь, 2004. — С. 25–32. Стаття А. В. Ашихминової є цікавою спробою проаналізувати «народні дома» в російському контексті, але її текст страждає зайвим етноцентризмом. «Народні дома» аналізуються як російські інституції, хоча відомо, що населення південних губерній Росії було змішаним — українським і російським. Крім цього, авторка стверджує, що «народні дома» були проявом міської культури. А. В. Ашихминова вважає, що сільські «народні дома» існували тільки в Данії. Український аспект в історії «народних домів» в її статті не фігурує.

народних читань і лекцій, народний театр, школа для дорослих, музей»¹⁹. Більшість з перерахованих атрибутів характерна і для «народних домів» в Україні.

«Народні доми» в українських компактних поселеннях в Канаді і ЗДА з'являються після завершення першої світової війни. Крім «народних домів» українці в Північній Дакоті, за словами Т. Педеліські²⁰, мали незначне число приводів для сумісного проведення часу, для вживання саме української мови. Такими мотивами могли бути релігійні свята, весілля, дні народження і похорони. У такій ситуації інституція, в якій акумулювалася б енергія українців, була просто необхідна. Таким інститутом і стали «народні доми». Як правило, це були скромні будівлі, які будувалися недалеко від церков або українських шкіл. На деякий час «народні доми» стали місцевими центрами українських традицій, українського політичного і культурного життя. Ймовірно, їх поява в Канаді була своєрідною реакцією українських селян на нову, досконало чужу і незрозумілу для них дійсність. «Народні доми» як низові соціальні інституції намагалися локалізувати традиційну культуру, звичаї, принесені з України, на канадському ґрунті. Нерідко «народні доми» підтримували зв'язки і контакти з церквою (20 відсотків) або світськими політичними колами, наприклад, прокомуністичною Українською Робочою Фермерською Асоціацією (35 відсотків).

У цій ситуації складно реалізувати заклик німецьких прихильників мікроісторії, які указували на перспективність послідовного відділення в рамках мікроісторичного аналізу (за словами В. Шульце «мікрофеноменів») власне історичної, повсякденної історії («буденного життя»²¹) від політичної історії. Тому, вивчаючи і аналізуючи існування і функціонування «народних домів», треба брати до уваги і те, що за самим фактом наявності в українських селищах цих інституцій стояв певний політичний бекграунд (*background*). З другого боку, те, що «народні доми» були пов'язані з різними, діаметрально протилежними, політичними партіями і рухами, дозволяє досліднику проаналізувати різні дискурси історичної реальності в

¹⁹ Про «народні доми» в Росії див.: *Медынский Е. Н.* Внешкольное образование, его значение, организация и техника. — СПб., 1913; *Дьяков Ф. Я.* Народные дома — очаги духовной и материальной культуры. — М., 1915; *Александров А.* Земство и народные дома // Новый журнал для всех. — 1915. — № 6; *Данилевский В. Я.* Задачи и общественное значение народных домов // Народные дома как культурно-просветительные центры. — Харьков, 1918.

²⁰ *Pedeliski Th.* Ukrainians on the Prairies. — P. 23.

²¹ *Schulze W.* Mikrohistorie versus Makrohistorie? Anmerkungen zu einem aktuellen Thema // Historische Methode / hrsg. Ch. Meier, J. Rüsen. — München, 1988. — S. 319–341.

мікроісторичному і локальному контекстах. Це, за словами класика мікроісторичних студій Жака Ревеля, дає можливість «реконструювати безліч контекстів... необхідних для вивчення поведінкових типів»²².

Витоки «народних домів» ми можемо шукати в «читальнях» (*chytalni*)²³, які могли бути філіями «Просвіти»²⁴ чи іншими українськими організаціями, створеними для народу, для вивчення народної культури і традицій. Таким чином, першими споживачами того культурного продукту або проекту, який пропонувався в рамках читалень, були селяни — носії народної культури, яка рідко потрапляла на сторінки історичних джерел. Примітне те, що ініціаторами створення «читалень» — установ для народу — були носії не народної, а «високої» культури. У цьому контексті Іван Франко, Михайло Павлик²⁵, Кость Левицький, Кирило Трильовський, Михайло Грушевський чинили так, як в XVIII сторіччі французькі аристократи, які намагалися змінити дискурс і вектор розвитку народної культури через залучення селян до письменності і читання. Сама ідея створення «народних домів» в Канаді органічно витікала з тієї ідентичності, носіями якої були канадські українці в першій половині XX століття. Аналогічні інституції з такими ж назвами існували і в Україні. Таким чином, поява «народних домів» серед українських емігрантів була своєрідною спробою трансплантації української народної культури на канадський ґрунт.

З другого боку, не забуватимемо, що серед творців і ініціаторів появи народних домів були українські інтелігенти, які прагнули прищепити українським селянам ту культуру, яка принципово відрізнялася від тієї, в якій вони існували і яка неподільно домінувала в сільському українському середовищі і на українській периферії — в Канаді і ЗДА. Модернізаційний ефект від «народних домів» був, ймовірно, дуже незначним. Про це, наприклад, свідчать спогади українців (які пам'ятали не тільки перші роки в Америці, але і останні в Україні), записані у середині 1980-х років. П'юріл Басараба²⁶, наприклад, був схильний

²² Ревель Ж. Микроанализ и конструирование социального // Современные методы преподавания новейшей истории. — М., 1996. — С. 247.

²³ Про читальні див.: *Himka J. P. The Background to Emigration: Ukrainians in Galicia and Bukovyna, 1848–1914 // A Heritage in Transition: Essays in the History of Ukrainians in Canada / ed. M. Lupul. — Toronto, 1982.*

²⁴ Нарис історії матірнього товариства Просвіти. — Вінніпег, 1968.

²⁵ Див., наприклад, один з творів М. Павлика: *Павлик М. Про русько-українські читальні // Павлик М. Твори. — Київ, 1959. — С. 416–549.*

²⁶ Див.: *Pearl Basaraba: God opened up America and the people come here. I don't know what have been had it not been for America. As an example look at us. Eight in our family and for more were born here. Think of the acreage they left. God lead, as Moses led out of Egypt — nothing else. — «Who Are We» A North Dakota Ukrainian Oral History... — P. 37.*

говорити, постійно посилаючись на текст Біблії, уподібнюючи українців першопроходцям-пуританам, самотнім відлюдникам і пустинникам.

Серед перших українців в Канаді і Північній Дакоті панував колективізм і прагнення зберегти зв'язки, які об'єднували їх в Україні. Емігранти нерідко приносили з собою зв'язки на рівні одного села, в найперших дакотських українських поселеннях, по спогадах Вільяма Ангелука, домінував колективізм і сумісне мешкання декількох сімей в одній хаті²⁷. Поява такої інституції як «народні доми» серед українських переселенців підкреслює те, що вже на початку ХХ століття (через два десятиліття після переселення до Америки) вони володіли розвинутою колективною ідентичністю.

З самого початку свого існування «народні доми» були, ймовірно, покликані вивчати і зберігати українську народну культуру, але поступово культурний дискурс, який спостерігали відвідувачі «народних домів», міняється. «Народні доми» перетворюються на переважно світську інституцію, в рамках якої протікав процес формування нової української канадської культури і ідентичності. Традиційна архаїка поступово втрачала свої позиції і витіснялася на периферію культурного життя. «Народні доми» стали пропонувати нову культуру, оновлену, сполучену з місцевими (західними) культурними наративами. Таким чином, народна культура українських селян поступово трансформувалася в модерну, майже канадську, але з українським колоритом і антуражем «старої батьківщини», яка традиційно була представлена «*kraiouyd'om*» у вигляді декорацій на сцені в «народному домі».

Українські «народні доми», які існували в компактних поселеннях (Ukrainian bloc settlements), не витримали напруженої конкуренції з містом і в результаті, після сільської депопуляції другої половини 1940-х — початку 1950-х років, зникли і останні «народні доми». Тоді канадські українці вже не мали особливої і життєво важливої потреби в збереженні народних домів. За словами Андрія Макуха, «...in short, Ukrainians in Canada had finally arrived...»²⁸. Закриття і завершення функціонування «народних домів» не означало повного зникнення цього історичного феномена. «Народні доми», які вже встигли перетворитися в «*narodni domy*», існували в Канаді і в 1980-і роки. Але це

²⁷ Див.: William Anheluk: Lots of people got together to build the house. Four of five families were living together for months and months. First they built one house and then they go and build for someone else. — «Who Are We?» A North Dakota Ukrainian Oral History... — P. 37.

²⁸ Andrij Makuch, Ukrainian-Canadian Life in the 1960s and the 1970s: an Examination of Key Aspects. Unpublished paper presented in Nizhyn, 2005.

були вже не народні доми в тому значенні, яке їм надавалося їхніми відвідувачами між двома світовими війнами. Вони стали музейними проектами, де демонструється законсервований зріз української локальної культури, один з її периферійних дискурсів.

Але і після того, як «народний дім» втратив свої соціальні функції, він продовжував хвилювати і цікавити українських інтелектуалів в діаспорі, хоча сам образ «народного дому» в літературному дискурсі України з'явився ще між двома світовими війнами. Пригадаємо, наприклад, Богдана Кравціва («І знов весна... вже нарік двадцять літ минеться з часу, як весняним шумом, невтишним гулом у серця хлоп'ячі і в вікна шкільних заль в Народнім Домі прорвався так нагадано, неждано світ березня сімнадцятого року»)²⁹, для якого сам феномен «народних домів» чітко асоціювався з процесами національного відродження, з надіями українських інтелектуалів на створення незалежної української держави. Але і для Богдана Кравціва «народний дім» є низовою, точніше — локальною або локалізованою, соціальною установою. У еміграції багатьом українським поетам сам інститут народних домів здавався архаїчною інституцією, хоча деякі і бачили в його діяльності чимало позитивного. Але і в такій ситуації українські інтелектуали в екзилі здійснили своєрідну деміфологізацію народного дому. Ймовірно, у вірші Богдана Бойчука «Десь суть була», який вже став хрестоматійним, відчувається і біль українського емігранта по втрачених «народних домах»: «Десь суть була, осталися одгадки, десь дім стояв, та як його знайти?»³⁰. Хоча з Бойчуком в цьому контексті складніше, ніж з Кравцівим.

Інший американський український письменник Аскольд Мельничук сам, коли був підлітком, відвідував місцевий «народний дім» в Елізабетпорті (штат Нью-Джерсі). За словами Аскольда Мельничука, в цій будівлі знаходилися кафе і декілька великих кімнат. У домі збиралися учасники різних українських організацій, діяла українська суботня школа, яку відвідував Мельничук і де викладала його матір. По неділях «народний дім» використовувався для проведення різних суспільних і просвітницьких заходів, приурочених, наприклад, до річниць з дня народження або смерті Тараса Шевченка. Окрім цього, в «народному домі» могли працювати американські студенти українського походження. Аскольд Мельничук згадує, що «декілька десятиліть народний дім виконував центральну роль

²⁹ Кравців Б. Сімнадцятого року // Над рікою часу. Західноукраїнська поезія 20 — 30-х років / Упоряд. М. Ільницький. — Харків, 1999. — С. 428.

³⁰ Бойчук Б. Десь суть була // Поети «Нью-Йоркської групи». Антологія / Упоряд. О. Г. Астаф'єв, А. О. Дністровий. — Харків, 2003. — С. 67.

в житті української громади»³¹, поки не поступився своїми позиціями Українській Католицькій Церкві, яка відкрила свої школи і суспільні установи.

Аскольд Мельничук доводить деконструкцію міфу про «народний дім» до максимально можливого рівня. У його англомовному романі «Посол мертвих» народний дім перетворюється на місце гіркого розчарування українців. Народний дим, який для багатьох українців був центром української культури, здавався абсолютно чужим після того, як вони відвідали літературний вечір, де виступав «відомий український поет Антон». Розчаруванню українців, яке наздогнало їх в їхньому же власному «народному домі», не було межі: Антон виступав англійською мовою³². У такій ситуації народний дім не виконав своєї початкової функції — збереження стійкого зв'язку між американськими українцями і українською культурою і мовою.

Підбиваючи підсумки цієї невеликої статті, треба брати до уваги декілька чинників. Ця стаття — лише одна із спроб мікроісторизувати українську соціальну історію. Вивчення української історії повинне зазнати своєї регіоналізації. Не йдеться про формування регіональних шкіл (у деяких регіонах вони вже виникли). Йдеться про те, що в самому процесі вивчення і написання української історії повинен знайти свої місце регіональний дискурс. Така регіоналізація повинна в ідеалі привести до локалізації історичного аналізу.

Ймовірно, треба переглянути ієрархію дослідницьких пріоритетів, і до кола проблем, які вивчаються, повинні увійти не просто проблеми політичної історії в державному масштабі, але і локальні прояви історичних процесів. Іншими словами, українська історія повинна знайти свій локальний, мікроісторичний, дискурс. В рамках цього нового дискурсу можливе вивчення локальних і низових соціальних інституцій, наприклад — народних домів і пов'язаних з ними установ. Коли ми приступаємо до аналізу подібних інституцій, нам може здаватися, що вони були

³¹ Аскольд Мельничук пише: «...don't have much to tell you except that there was a Ukrainian National Home in Elizabethport, New Jersey. It had a tavern in the basement, and several large rooms, including an auditorium above. And it was in constant use throughout my youth — as a gathering place for Plast, for Ukrainian Saturday School classes (both of which I attended, and in which my mother and grandfather taught). On Sundays the auditorium was used regularly for cultural events such as celebrations of Shevchenko's birthday, and so on. Later, while I was in college I worked one or two evenings a week tending bar in the basement tavern. Yes, for several decades the Home played a central role in the life of the community. Later, as the Ukrainian Catholic Church grew, and opened its own school, with its own halls and facilities, people began using those and the home fell into disuse and was eventually sold...». Лист Аскольда Мельничука Максиму Кирчанову, 27 червня, 2007 р. (архів автора).

³² Мельничук А. Посол мертвих // Дружба народів. — 2004. — № 5.

незначні, а роль, яку вони зіграли в період свого існування, була мінімальною. З другого боку, в цих «народних домах» ставилися великі питання в малому масштабі — народні будинки виявилися залучені в різні процеси — формування української інтелігенції, розповсюдження письменності, залучення українських селян до досягнень високої української культури.

Хоч якою важливою була історія діаспори, особливо — для самої діаспори, нам, ймовірно, треба відмовитися від своєрідного діаспороцентризму і перенести акценти на український ґрунт. Українська історія, локальна українська історія, розгорталася і розвивалася в просторових межах України і поза ними. «Народні доми» — тільки один з цікавих локальних соціальних інститутів в українській історії. Але в українському історичному ландшафті могли домінувати і інші соціальні інституції — шинок, завод, церква. У радянський період набір таких інститутів, які вибудовували історичний ландшафт, визначаючи політичне і інтелектуальне життя епохи, був абсолютно іншим. Сподіваюся, що «народні доми» стануть тільки першим кроком на шляху до написання низової регіональної соціально-ідентичнісної, частково — інтелектуальної, історії України. Готовність представників історичного професійного співтовариства почати злам нарративної історіографії — це вже інше питання. Але і в такій ситуації, поза сумнівом, подальший аналіз подібної проблематики може позитивно вплинути на розвиток історичних досліджень в Україні.

Ймовірно, вивчення «народних домів» приведе до того, що ми будемо вимушені радикально переглянути своє відношення до української історії, зрозумівши, що всі важливі явища в українській історії були макроісторичними, але всі основні — мікроісторичними (локальними чи регіональними) проявами історичного процесу.